

інформація підлягає невідкладній реалізації, то, на нашу думку, слід вказати і на можливість її усного повідомлення.

Виходячи з наведених міркувань щодо особливостей окремих процесуальних повноважень керівника СОГ, слід зауважити, що проведений в даній статті докладний аналіз окремих з них, розгляд найбільш важливих спірних питань, а також висловлені у зв'язку з цим пропозиції щодо їх вирішення сприятимуть ефективному використанню розглянутих повноважень, а це, в свою чергу, поліпшить провадження розслідування кримінальних справ СОГ.

Список літератури: 1. Гончаров И. Д. Развитие советского законодательства о процессуальном положении следователя: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Х., 1974. 2. Жогин Н. В., Фаткулин Ф. Н. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М., 1965. 3. Викторов Б. А. Общие условия предварительного расследования. М., 1971. 4. Письменный Д. П., Федченко В. М. Розслідування злочинів слідчою та слідчо-оперативною групою: правові й організаційні засади: Монографія. Дніпропетровськ, 2006. 5. Лулинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. М., 1976. 6. Дубинский А. Я., Шостак Ю. И. Организация и деятельность следственно-оперативной группы. К., 1981. 7. Подопрелов А.М. Создание и деятельность следственно-оперативной группы. Дисс. ... канд. юрид. наук. К., 1990. 8. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе. М., 1981. 9. Кокурин Г. А. Криминалистические и организационные основы деятельности следственно-оперативных групп по раскрытию и расследованию преступлений: Дисс. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1991. 10. Вапнярчук В. В. Особенности процессуального становления особи, яка провадить дізнання. Х., 2001. 11. Балашов А. И. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. М., 1979. 13. Диденко В. И. Использование следователем фактических данных, полученных в результате применения в оперативно-розыскной деятельности аудио- и видеозаписи, фото- и киносъемки: Автореф. дисс.... канд. юрид. наук. М., 1996. 14. Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: Дис. ... д-ра юрид. наук. Свердловск, 1987.

Надійшла до редколегії 22.10.07

В. В. Хомінець

Принцип диспозитивності як підстава диференціації кримінально-процесуальної форми

В умовах процесу підготовки нового кримінально-процесуального законодавства науковці та працівники правоохоронних органів приділяють особливу увагу проблемі вдосконалення кримінально-процесуальної форми діяльності органів досудового слідства та суду, а також підставам диференціації цієї форми.

Розвиток кримінально-процесуальної форми знав змін та реформування на різних стадіях кримінального судочинства. Вона є основою для правильного вирішення справи, гарантією недопущення судових помилок. Разом з тим процесуальна форма має ще один важливий аспект, який останнім часом викликає інтерес спеціалістів, – раціональне досягнення цілей кримінального судочинства. Дискусія з цього приводу розпочалася ще за радянських часів. У межах цієї проблеми не існувало єдиної позиції щодо допустимості диференціації кримінального судочинства. Деякі

вчені-процесуалісти категорично відкидали можливість диференціації кримінального процесу [1, с. 83–92; 2, с. 143–159; 3, с. 65 тощо], інші визнавали можливість і навіть необхідність існування спеціальних кримінально-процесуальних проваджень в окремих категоріях кримінальних справ [4; 8, с. 226–229 тощо].

Останнім часом немає противників диференціації кримінально-процесуальної форми, тому що процес реформування кримінального судочинства неможливий без урахування потреб суспільства у швидкому та ефективному правосудді. Саме соціальне призначення процесуальної форми повинно визначати шляхи її розвитку. На сьогодні суспільні відносини настільки ускладнилися, а інтереси та потреби окремої особистості стали такими індивідуалізованими, що досить часто законодавчі акти не в змозі повною мірою їх врегулювати. Тому при вдосконаленні існуючих та введенні нових кримінально-процесуальних проваджень необхідно зорієнтуватися на розширення диспозитивного методу регулювання, надаючи суб'єктам кримінального судочинства можливість у визначених законом випадках вільно розпоряджатися своїми правами щодо виникнення, розвитку та припинення кримінально-процесуальних відносин у окремій категорії кримінальних справ.

В юридичній літературі поняттю та змісту кримінально-процесуальної форми приділялася велика увага і на даний момент не існує істотних суперечностей з цього питання. Загальновизнане поняття кримінально-процесуальної форми було надано професором М. С. Строговичем, який розумів її як встановлений кримінально-процесуальним правом порядок (процедуру) провадження у кримінальній справі. Принцип диспозитивності як підстава диференціації кримінально-процесуальної форми потребує наукового дослідження.

Проблемам прояву диспозитивності у вітчизняному кримінальному судочинстві присвятив свою роботу Л. М. Лобойко, який розглянув сутність, структуру та гарантії реалізації принципу диспозитивності [9]. М. О. Ноздріна [10] та С. Л. Деревянкін [11] дослідили комплекс теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з диспозитивними засадами кримінального судочинства. До цієї тематики зверталися Ю. М. Грошевой, В. Т. Маляренко, Д. В. Філін.

Питання визначення диспозитивності як принципу кримінального процесу проаналізовано також у роботах російських вчених (О. С. Александров, І. С. Дікар'єв, С. С. Пономаренко, О. І. Рогова). Але жоден з науковців не розглядав диспозитивність як підґрунтя для диференціації кримінально-процесуальної діяльності на кримінально-процесуальні провадження, які суттєво відрізняються від звичайного (типового) провадження. Тому мета статті полягає у визначенні поняття та місця відносно нового для вітчизняного кримінального судочинства принципу диспозитивності та вплив його на

можливість диференціації кримінально-процесуальної діяльності, тобто в обґрунтуванні потреби існування спеціальних кримінально-процесуальних проваджень у межах єдиної кримінально-процесуальної форми з позиції необхідності розширення засад диспозитивності у кримінальному процесі України.

Підставами диференціації кримінально-процесуальної форми вважаються: необхідність підвищення ефективності кримінального судочинства; оптимізація процесу; зменшення кількості витрат; процесуальна економія; виховний характер; наближення покарання до моменту виявлення злочину тощо. Дотепер панує думка, що державі не байдуже, якою кількістю людей та матеріальних затрат вирішуються ті або інші питання охорони законності та боротьби з правопорушеннями [12, с. 46]. З цього виходить, що витрати держави на здійснення правосуддя обмежуються визначеною межею (яку встановлюють державні органи), в рамках якої і повинна бути організована відповідна діяльність (ці рамки також визначають державні органи). З вищевикладеного виникає питання: чи має право платник податків, за рахунок якого існують ці державні органи, сам вирішувати, що для нього є процесуальна економія – добро чи зло?

У кримінальному процесі права людини – це її можливості використовувати певні соціальні блага, котрі розуміються як реально-процесуальна доступність суб'єкта кримінально-процесуальних відносин до процесуальних механізмів, що забезпечують охорону конституційних прав людини [13, с. 138].

Процес розбудови правової держави змушує запроваджувати в життя принципи, яких не знало радянське право: пріоритет прав людини над державою; взаємна відповідальність держави і особи тощо. Впровадження таких принципів у кримінальне судочинство має на меті сприяти активності людини і громадянина в ході порушення, досудового розслідування і судового розгляду кримінальної справи. А. М. Лобойко вважає, що одним із принципів, які можуть вважатися такими, що сприяють реалізації прав і свобод захищених суб'єктів кримінального процесу, є принцип диспозитивності [14, с. 218]. У свою чергу І. А. Петрухін також відзначає, що панування диспозитивності властиво зрілому громадянському суспільству та демократичній державі [15, с. 141]. Саме співвідношення публічності та диспозитивності в національному кримінальному процесі визначає його справедливість та оптимізацію судочинства, рівень його співвідношення з міжнародними стандартами кримінально-процесуальної діяльності, при якому зберігається, розвивається унікальний характер національних моделей окремих кримінально-процесуальних процедур, що повною мірою відповідає інтернаціоналізації процесуальних засобів, які протидіють зростанню злочинності [13, ст. 138].

Як бачимо, останнім часом у вітчизняній юридичній літературі часто згадується диспозитивність як принцип кримінального судочинства. Незважаючи на це, не існує чіткої відповіді на запитання: в чому він полягає? Одні розглядають диспозитивність як складову частину принципу змагальності, інші звужують розуміння принципу диспозитивності межами свободи у наданні доказів, їх дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом.

Відповідно до Юридичної енциклопедії диспозитивність походить від латинського слова *dispositus*, яке перекладається українською мовою як упорядкований, розподілений [16, с. 197].

О. І. Рогова пропонує розглядати диспозитивність як «обмежену рамками кримінально-процесуального закону свободу в розпорядженні предметом кримінального процесу, правами й обов'язками в ході процесу його учасниками». При цьому розпорядження предметом процесу означає, що початок, подальший рух та підсумок процесу залежить від волевиявлення учасників [17, с. 20].

О. С. Александров вважає, що обґрунтування загальнопроцесуального значення принципу диспозитивності є засобом теоретичного обґрунтування правової свободи та рівності сторін в кримінальному процесі. Принцип диспозитивності вчений розглядає як надану законом у визначених межах свободу сторін розпоряджатися своїми правами на кримінальний позов та заперечування проти нього, а також іншими своїми правами, включаючи права надання доказів для захисту своїх процесуальних інтересів [18, с. 169].

На думку С. С. Пономаренко, диспозитивність в кримінальному процесі – це властива сторонам кримінального процесу, які мають у справі публічний або приватний інтерес, свобода розпорядження наданими їм законом матеріальними та процесуальними правами, які пов'язані з початком, розвитком та закінченням кримінального процесу, в межах, встановлених законом [19, с. 29].

Д. В. Філін визначає диспозитивність у кримінальному судочинстві як наявну можливість вільного розпорядження своїми процесуальними правами та вільного відстоювання своєї процесуальної позиції за власним розсудом [20, с. 75].

З вищевикладеного можна зробити висновок, що загальним для всіх наведених визначень є розуміння диспозитивності як свободи розпорядження процесуальними правами.

Диспозитивність у нинішньому розумінні – це можливість суб'єктів самостійно регулювати свої відносини, діяти на власний розсуд, наприклад: вступати у правовідносини чи ні, здійснювати свої права або утримуватись від цього, за наявності декількох запропонованих законом варіантів з урахуванням власних інтересів вибирати найвигідніший [21, с. 5]. Тобто, надаючи сторонам можливість розпоряджатися своїми правами, законодавець одночасно

покладає на них певну відповідальність за результат провадження у кримінальній справі, бо цей результат прямо залежить від їх активності у відстоюванні своїх прав. Реалізація принципу диспозитивності сторонами (учасниками процесу) стимулює діяльність державних органів, які здійснюють розслідування, судовий розгляд і вирішення кримінальних справ.

Але для того щоб особа могла реалізувати принцип диспозитивності, необхідно запроваджувати у кримінальне судочинство нові види процесуальних проваджень, які суттєво відрізняються від звичайного (типового). Тобто відсутність декількох варіантів кримінальних проваджень, які використовуються в окремих категоріях справ, виключають саму можливість застосування принципу диспозитивності.

Враховуючи вищезазначене можна стверджувати, що підставою для виділення спеціальних кримінально-процесуальних проваджень (диференціації процесу) є об'єктивно існуюча потреба конкретної особи мати можливість обирати в конкретній ситуації найбільш вигідні процесуальні процедури для захисту своїх прав та законних інтересів.

Ця позиція підтверджується ще й тим, що у проекті Кримінально-процесуального кодексу України (внесений народними депутатами України В. М. Мойсиком, О. М. Бандуркою, Ю. А. Кармазіним тощо) відсутня протокольна форма підготовки матеріалів, що здійснюється органами дізнання незалежно від позиції особи, яка підозрюється у скоєнні злочину, а перелік статей Кримінального кодексу, за якими кримінальне переслідування, у тому числі і в суді, здійснюється в приватному та приватно-публічному порядку, значно збільшено (ст. 166 Види кримінального переслідування. вищезазначеного проекту КПК України).

Разом з тим слід вказати, що, закріпивши у ст.16¹ КПК такі засади судочинства, як змагальність і диспозитивність (на основі чого вони поєднані – незрозуміло), законодавець не конкретизував останні, не надав визначень цих понять, не розмежував їх. У зв'язку з цим достатньо важко зрозуміти, що в КПК України законодавець розглядає як змагальність, а що – як диспозитивність. Аналогічно законодавець вчинив і в ст. 20 вищезгаданого проекту КПК України, поєднавши змагальність та диспозитивність. У цій статті надзвичайно поверхово розмежовано останні, подано лише поняття змагальності, а принцип диспозитивності обмежено рамками процедури примирення (медіації). У зв'язку з цим втрачається сенс їх закріплення в КПК та застосування їх ускладнюється [21, с. 5].

Дійсно, в кримінально-процесуальній літературі розповсюдженою є точка зору, згідно з якою диспозитивність та змагальність тісно пов'язані між собою. Так, М. С. Строгович вважав,

що диспозитивність в кримінальному процесі є засобом здійснення змагальності [22, с. 82].

На наш погляд, змагальність та диспозитивність не варто нерозривно пов'язувати між собою, тому що це самостійні принципи кримінального процесу, які мають різний зміст. Диспозитивність може мати місце і в змагальному, і в змішаному, і навіть в розшуковому кримінальному процесі. Не можна проводити жорсткі паралелі між змагальністю і диспозитивністю з одного боку, та розшуком і публічністю – з іншого. Коли обвинувачем в суді виступає приватна особа, диспозитивність стає засобом реалізації змагальності. У такому випадку диспозитивність забезпечує приватному обвинувачу можливість розпоряджатися предметом кримінального процесу, рухати провадження у кримінальній справі [23, с. 69].

Таким чином, в основі наданої учасникам кримінального процесу диспозитивності лежить приватний інтерес. Треба відмітити, що термін «диспозитивність» почав використовуватися у кримінальному процесі на початку XIX ст. поряд із терміном «приватне начало». Ці терміни і досі використовуються як синоніми. Тому можна зробити висновок, що ідеальним проявом диспозитивності у кримінальному судочинстві є справи приватного (приватно-публічного та публічно-приватного обвинувачення). Кримінальні справи цієї категорії є також найбільш характерним прикладом і диференціації кримінально-процесуальної форми.

Приватне начало не виключає публічного характеру сучасного кримінального процесу. Громадянське суспільство, якому повинна слугувати публічна змагальність, за своєю сутністю є суспільством приватних власників, в якому інтереси особи ставляться на перше місце, а значить, неможливо справедливе відправлення правосуддя без урахування приватного інтересу.

Враховуючи наведене вище, можна зазначити, що розширення диспозитивних засад відіграє функцію визначення структури кримінального процесу. Розпорядження суб'єктів процесу своїми правами може стати чинником, завдяки якому при провадженні у конкретній кримінальній справі можуть з'явитися такі структурні елементи, яких кримінальний процес не мав би без застосування для їх врегулювання диспозитивного методу. Ці структурні елементи можуть бути більшими або меншими за обсягом, різноманітними за змістом. Так, реалізація суб'єктами права на заявлення клопотань може сприяти використанню особою, яка веде процес, спеціальних проваджень в окремих категоріях кримінальних справ [24, с. 67].

Таким чином, сфера дії принципу диспозитивності (матеріального його елементу) залежить від виду кримінального провадження (приватного, приватно-публічного, публічно-приватного та пу-

бічного). Але, у свою чергу, виникнення або запровадження спеціальних проваджень обумовлене саме необхідністю розширення диспозитивних засад. Тому, з огляду на перспективи подальшого збільшення впливу принципу диспозитивності на поліформізм кримінального судочинства, його креативне значення для кримінально-процесуальної форми, треба наголосити на провідному значенні розширення принципу диспозитивності для створення процесуальної форми, яка буде оптимально об'єднувати дотримання гарантій законності та швидкості судочинства. На практиці нелегко поєднати дві взаємопов'язані і деякою мірою протилежні сторони судочинства: законність та швидкість. Якщо для забезпечення швидкості судочинства потрібна гнучка, нескладна процесуальна форма, то для забезпечення законності виникає необхідність її ускладнення, створення системи заходів безпеки, які були б гарантіями від помилок. Для вирішення цієї проблеми необхідно активніше використовувати принцип диспозитивності, коли волевиявлення сторін буде критерієм вибору раціональної, розумної процедури (форми) кримінального судочинства. Таким чином, у вітчизняне законодавство, коли підставою вибору того чи іншого провадження буде волевиявлення особи, залученої до кримінального процесу, можуть бути запроваджені «угоди про визнання вини»; кримінальні справи, які розглядаються в порядку «мирових угод» [25, с. 11]; особливий порядок прийняття судового рішення при згоді обвинуваченого з пред'явленим йому обвинуваченням (як в розд. 10 КПК Російської Федерації [26]); розширення переліку справ, у яких волевиявлення потерпілого може бути умовою для кримінального переслідування (Рекомендація № 6 R (87) 18 Комітету міністрів Ради Європи державам – членам «Відносно спрощення кримінального правосуддя» [27, с. 116–122]).

Отже, можна констатувати, що принцип диспозитивності і диференціація кримінально – процесуальної діяльності прямо залежать одне від одного. Тобто можливість і необхідність запровадження нових самостійних кримінально – процесуальних проваджень треба розглядати як наслідок розширення диспозитивності у кримінальному судочинстві.

Список літератури. 1. Строгович М. С. Уголовно-процессуальная форма и обеспечение прав обвиняемого // Развитие и совершенствование уголовно-процессуальной формы. Воронеж. 1979. 2. Элькин П. С. К вопросу о суммарном производстве // Сибирские юридические записки. Иркутск, Омск. 1973. Вып. 3. 3. Каз Ц. О единстве и дифференциации уголовного судопроизводства // Соц. законность. 1975. № 1. 4. Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. М., 1981. 5. Якимович Ю. К., Ленский А. В. Трубникова Т. В. Дифференциация уголовного процесса / Под ред. М. С. Свиридова. Томск, 2001. 6. Рустамов Х. У. Уголовный процесс. Формы: Учебн. Пособие для вузов. М., 1998. 7. Филлин Д. В. Теория и практика протокольной формы досудебной подготовки материалов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 1990. 8. Горбачев А. В. Дифференциация форм уголовного судопроизводства // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук-практ. конф., 18 – 19 квітня 2002р., м. Харків / Редкол.:

Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. К.; Х., 2002. 9. Лобойко Л. М. Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України: Монографія. Дніпропетровськ, 2004. 10. Ноздріна М. О. Диспозитивність як елемент принципу змагальності у кримінальному процесі України: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2004. 11. Дерев'янкін С. Л. Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Х., 2005. 12. Пашкевич П. Ф. Процессуальный закон и эффективность уголовного судопроизводства. М., 1984. 13. Грошевой Ю. М. Деякі проблеми кримінально-процесуальної теорії // Вісник Ак. прав. наук України. 2004р. № 3(38) 36. наук. пр.: Научное издание. Х., 2004. 14. Лобойко Л. М. Поняття принципу диспозитивності кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук України / 4(35). 15. Петрухин И. Л. Теоретические основы реформы уголовного процесса в России / И. Л. Петрухин. – М., 2004. Ч. 1. 16. Юридична енциклопедія. Т.2. К., 1999. 17. Рогова О. И. Пределы проявления диспозитивности в уголовном судопроизводстве. Дис. ... канд. юрид. наук / О. И. Рогова. Томск, 1994. 18. Александров А. С. Принципы уголовного судопроизводства // Правоведение. 2003. № 5. 19. Пономаренко С. С. Диспозитивные начала в российском уголовном процессе. Дис. ...канд. юрид. наук. Оренбург, 2002. 20. Филін Д. В. Сушність і порядок прийняття рішення об освободженні лица от уголовного ответственности на Украине // Государство и право. 2002. № 12. 21. Маляренко В. Т. Про публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. // Право України. 2004. № 5. 22. Строгович М. С. Уголовный процесс: учеб. для юрид. ин-тов и фак. М., 1946. 23. Дикарев И. С. Диспозитивность в уголовном процессе России / Под ред. проф. А. П. Круglyкова. Волгоград, 2005. 24. Лобойко Л. М. Функціональне призначення диспозитивного методу кримінально-процесуального права // Юридична Україна. 2004. № 12. 25. Грошевой Ю. М. Судебная реформа в Украине: современное состояние и перспективы развития // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук-практ. конф., 18 – 19 квітня 2002 р., м. Харків / Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. К.; Х., 2002. 26. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В. И. Радченко. М., 2003. 27. Рекомендация № 6 R (87) 18 комитета министров Совета Европы государствам-членам «Относительно упрощения уголовного правосудия» (17 сентября 1987 года) / Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. М., 1998.

Надійшла до редакції 29.10.07

С. С. Кудінов

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ, ПІДПРИЄМСТВАМИ, УСТАНОВАМИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМИ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ З УЧАСТЮ ІНОЗЕМЦІВ

Ефективність розкриття і розслідування злочинів значною мірою залежить від рівня взаємодії слідчого з оперативними працівниками, спеціалістами, експертами, контрольно-ревізійними органами, засобами масової інформації, підприємствами, установами і організаціями. Ця взаємодія являє собою узгоджену за метою, засобами, місцем і часом діяльність, спрямовану на встановлення істини у кримінальній справі.

Зміст взаємодії правоохоронних органів багато в чому визначається її метою. В одних випадках такою метою може бути успішне проведення окремої слідчої дії, в інших – отримання інформації оперативним шляхом, у третіх – пошук, виявлення підозрюваного або обвинуваченого, що переховується від слідства, речових дока-